

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Факультет психології
Кафедра загальної психології

ДИПЛОМНА РОБОТА

Особливості самоідентифікації та самосвідомості учасників бойових дій в умовах сучасної воєнної агресії

на здобуття професійно-кваліфікаційного рівня «бакалавр»
за спеціальністю 053 Психологія

Студента ОР «Бакалавр»,
Факультету психології,
спеціальності 053 «Психологія»
заочного відділення
Авременко Сергія Олексійовича

Науковий керівник:
доцент кафедри загальної психології,
кандидат психологічних наук
Іваненко Богдана Борисівна

Роботу допущено до захисту в ДЕК
Кафедрою загальної психології
Протокол №__ від _____
Завідувач кафедри загальної психології
Кандидат психологічних наук, доцент
Юрчинська Ганна Кирилівна

Київ - 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1. Теоретичний аналіз проблеми самоідентифікації і самосвідомості особистості	
1.1. Наукові погляди на поняття ідентифікація та самоідентифікація.....	7
1.2. Самоідентифікація та «образ Я».....	10
1.3. Наукові погляди на поняття самосвідомість, професійна самосвідомість.....	14
1.4. Архетип воїна як шлях самоідентифікації. Особливості реалізації архетипу воїна в українській культурі.....	21
1.5. Особливості зміни самоідентифікації в осіб, що брали участь у бойових діях по захисту суверенітету та територіальної цілісності України	25
Розділ 2. Емпіричне дослідження зміни самоідентифікації та самосвідомості українських військових	
2.1. Хід та вибірка досліджуваних.....	30
2.2. Зміст анкети, спрямованої на виявлення особливостей самоідентифікації та самосвідомості військових.....	31
2.3. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження зміни самоідентифікації від початку агресії 24 лютого 2022 р.....	36
2.4. Психологічні рекомендації воїнам для збереження психологічного благополуччя.....	41
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	46

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Україна – єдина країна в Європі в сучасній історії, що протидіє агресії з боку ворога, який системно, впродовж століть руйнував Українську ідентичність, який веде агресію проти нашої країни на різних напрямках – комунікаційному, інформаційно – психологічному, економічному, військовому та ін. Україна – єдина країна в сучасній історії, яка провела декілька хвиль мобілізації громадян, які не мали спеціальної підготовки, породила добровольчий рух, волонтерів.

Якщо ми піднімаємо питання самосвідомості в професії як продукту онтологічного самовизначення людини, тобто відповідь на питання про те, хто ми такі, то можемо впевнено стверджувати, що набуття специфічних знань, умінь та навичок, пов'язаних з веденням бойових дій, є дозволяє досягти нової особистісної, соціальної та професійної самоідентичності.

У нашому дослідженні ми розрізняємо самосвідомість та професійну самосвідомість. Якщо самосвідомість формується у життєдіяльності та спілкуванні з оточуючими людьми і є результатом пізнання себе, своїх дій, психічних якостей тощо, то професійна самосвідомість – це проекція всіх структурних компонентів самосвідомості на професійну діяльність. Традиційно важливим у структурі самосвідомості вважається усвідомлення психічних якостей, особливостей особистості. У професійній самосвідомості міститься розуміння тих властивостей і якостей особистості, які необхідні успішного виконання професійної діяльності, тобто професійно важливі якості. Для різних професій ці якості будуть різними, але ступінь їх усвідомлення помітно впливає на вибір завдань, на хід виконання діяльності, на впевненість у собі.

Професійна самосвідомість (або професійна «Я- концепція») включає уявлення людини про себе як про члена професійної спільноти, носія професійної культури, у тому числі певних професійних норм, правил, традицій, властивих професійній спільноті. У ці уявлення включаються

показники людини, які визначають успішність своєї діяльності. Під час війни та активних бойових дій велика кількість людей отримали досвід та безпосередньо брали участь в бойових діях. Ситуативна мілітарна самоідентифікація не мала впливу на професійну самосвідомість.

Досить багато людей пережили декілька змін самосвідомості – не тільки "військового напрямку", також це стосується соціального життя, взаємовідносин. Змінювали як професійний напрямок, так і професію в цілому. Багато хто – у перший раз відчув себе Українцем. Деякі з них - з Сил Оборони і не ідентифікують себе як військових. Дехто пережив декілька змін самоідентифікації – не тільки «військового напрямку», також це стосується соціального життя, взаємин. В умовах агресії проти України змінилася в корені професійна самоідентифікація. Багато хто вперше відчув себе Громадянином, Українцем, Захисником. Результатом цього стає формування власного уявлення про себе, що відображається у «Я-концепції» особистості. При цьому важливим механізмом і результатом формування цілісності особистості військового як професіонала, є самоідентифікація та сформована самосвідомість.

Також важливим є вивчення психологічних особливостей самосвідомості кандидатів до Оперативного резерву першої черги, психологічного стану ветеранів, їх відносини із соціумом, вплив на соціальну поведінку та рівень мотивації щодо захисту країни у ситуації загострення бойових дій.

Мета дослідження: виявити особливості самосвідомості учасників бойових дій та дослідити зміни самоідентифікації військових.

Відповідно до поставленої мети сформульовано **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми самоідентифікації та самосвідомості особистості.
2. Дослідити архетип Воїна як мотиваційний компонент готовності до ведення бойових дій.

3. Створити анкету для виявлення зміни самоідентифікації та самосвідомості учасників бойових дій.
4. На основі результатів теоретичного аналізу та анкетування виявити особливості самоідентифікації та самосвідомості українських воїнів.

Об'єкт: самосвідомість військових.

Предмет: психологічні особливості самоідентифікації та самосвідомості учасників бойових дій.

Методи дослідження: для розв'язання поставлених завдань було використано теоретичні методи: аналіз, синтез та узагальнення представлених у науковій літературі матеріалів щодо досліджуваної проблеми, теоретичне моделювання, аналіз наукової літератури з питань формування самосвідомості військових. Для проведення емпіричного дослідження було розроблено анкету з елементами бесіди та проаналізовано її результати.

Емпіричне дослідження: була розроблена анкета для виявлення особливостей самоідентифікації учасників бойових дій та застосована для вибірки 45 досліджуваних через мережу Інтернет; на різних етапах дослідження планувалось використовувати такі психодіагностичні методики: тест самоопис «Хто я?» (М.Кун, Т.Макпартленд); тест-опитувальник самоствавлення (В. В. Столін, С. Р. Пантелєєв); проективний метод «Я-соціально-символічні завдання» (Б. Лонг, Р. Зіллер, Р.Хендерсон); методика «Шкала емоційного відгуку» (А. Мехрабян, Н. Епштейн); методика для вивчення комунікативно-соціальної компетентності (за В. Р.Овчаровою); методика «Діагностика соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребовій сфері» (О.Ф.Потьомкіна).

Вибірка досліджуваних: в анкетуванні брали участь 45 респондентів, віком від 20 до 55 років, які брали участь у бойових діях на сході України у складі підрозділів ЗСУ, НГУ, та добровольчих батальйонів. Серед них є дійсні

військовослужбовці служби за контрактом рядового – сержантського складу, офіцери, ті, що пройшли мобілізацію, добровольці.

Теоретичне значення роботи дасть можливість цивільним фахівцям (психологам) поглибити професіоналізм щодо до роботи з учасниками бойових дій та військовими; розширить розуміння сутності самоідентифікації військових, з якими психологічними труднощами вони стикаються в своєму житті, як змінилася їх самосвідомість в результаті участі у бойових діях.

Практичне значення дослідження: виявлення конкретних індивідуальних змін у самосвідомості, самоідентифікації учасників бойових дій сприятиме покращенню професійного відбору воїнів та підвищення мотивації щодо захисту країни. Результати роботи допоможуть структурувати професійний психологічний супровід військових.

Структура: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку першоджерел.

Розділ 1. Теоретичний аналіз проблеми самоідентифікації і самосвідомості особистості

1.1. Наукові погляди на поняття ідентифікація та самоідентифікація

Як зазначають вчені, ідентичність охоплює все, що дає людині усвідомлення значущості в межах конкретного соціуму.

В україно-російському науковому просторі проблему самоідентифікації тією чи іншою мірою досліджували В. Андрущенко, Є. Андрос, І. Бичко, Н. Білопольська, В. Бех, І. Бех, М. Брайчевський, Г. Волинка, Т. Герчанівська, С. Гончаренко, І. Голян, Г. Горак, Л. Губерський, Є. Данилова, Р. Додонов, В. Загороднюк, Ю. Іщенко, І. Кон, С. Копилов, С. Кримський, М. Кудря, А. Леонтєв, А. Лой, В. Лях, В. Лук'янець, С. Максименко, Н. Мозгова, В. Муляр, А. Нагорний, І. Немчинов, Г. Омелаєнко, В. Пазенок, Ю. Поваренков, М. Попович, Г. Радіонова, Т. Розова, С. Рубінштейн, М. Соловей, Л. Сохань, К. Скороходько, В. Табачковський, Н. Токарева, Л. Чекаль, В. Чернієнко, В. Шинкарук, О. Яценко, В. Ядов та ряд інших дослідників.

У роботах зазначених авторів самоідентифікація розглядається як соціальний феномен, що здійснюється в ході соціальної взаємодії індивіда і суспільства (інших людей, соціальних груп тощо). У цьому контексті аналізуються національна самоідентифікація, ідентифікація на певний стиль чи спосіб життєдіяльності людини в складних соціальних організаціях, етнічна, моральна, політична самоідентифікація тощо [7].

На думку філософа Сергія Дацюка, існують різні, пов'язані, але не тотожні один одному процеси – самоідентифікація, самовизначення, самоусвідомлення. А саме: «самоідентифікація – ототожнення із зовнішніми ідеальними предметними сутностями. Самовизначення – віднесення до процесів і соціальних груп, що задає рамки та межі цільовизначення та діяльності. Самоусвідомлення – філософське осмислення себе і свого розвитку

з погляду нових принципів, нового значення й нових підходів до самоідентифікації та самовизначення» [17].

Ідентифікація (від лат. *identicus* – тотожний, *ficatio* – здійснення, втілення) розуміється як процес співставлення, порівняння одного об'єкта з іншим на основі якоїсь певної ознаки або властивості, в результаті чого відбувається встановлення їх схожості або відмінності; це емоційно когнітивний процес не усвідомленого ототожнення суб'єктом себе з іншим суб'єктом, групою, певним зразком [13]. З. Фрейд виділив два основні типи ідентифікації: первинна – виникає в дитинстві і являє собою примітивну форму емоційної прив'язаності дитини до матері; та вторинна – грає роль захисного механізму, за допомогою якого дитина справляється з хвилюванням, викликаним загрозливим авторитетом, шляхом включення деяких аспектів його поведінки в особисті дії.

Для неортодоксального психоаналізу (З. Фрейд, Д. Рапопорт) поняття ідентифікації виступило як центральний механізм формування здатності “Я” суб'єкта до саморозвитку. При цьому між суб'єктом та об'єктом, що віддзеркалюється, відбувається встановлення певного емоційного зв'язку, змістом якого є переживання своєї тотожності з суб'єктом.

У сучасній психології поняття ідентифікації охоплює три області психічної реальності, що перетинаються:

- 1) це процес об'єднання суб'єктом себе з іншим індивідом чи групою на основі емоційного зв'язку, що встановився, а також включення в свій світ і прийняття як особистих норм, цінностей, зразків;
- 2) це уявлення, бачення суб'єктом іншої людини як продовження самого себе (проекція), наділення її своїми якостями, почуттями, бажаннями;
- 3) це механізм постановки суб'єктом себе на місце іншого, що проявляється у вигляді поринання, перенесення індивідом себе в поле, простір, обставини іншої людини і призводить до засвоєння його особистого сенсу [2].

Сукупність ідентифікацій формує поняття ідентичності особистості (від лат. *identicus* – тотожність, однаковість), що забезпечує збереження і підтримку особистістю власної цілісності; тотожності та нерозривності історії свого

життя; наявність стійкого “Образу Я”; усвідомлення у собі певних особистісних якостей, індивідуально типологічних особливостей, рис характеру, способів поведінки.

Метафорично ідентичність можна окреслити як психічну серцевину, яка забезпечує інтеграцію особистості, а відтак і її здоров'я.

Отже, якщо узагальнити все вищевикладене, можна сказати, що ідентифікація позначає сам процес емоційного самоототожнення (що не є усвідомленим) суб'єкта з образом “значущого іншого”, а ідентичність – це результат цього процесу, тобто самовизначення соціального суб'єкта. Динаміка ідентичності полягає в постійних ідентифікаціях людини з об'єктами зовнішнього світу, які виявляються співзвучними з її глибинним психічним життям. Суттєвим механізмом становлення ідентичності особистості є процес самоідентифікації, через який відбувається формування контролю над своєю поведінкою та засвоєння норм суспільства (А. Бандура, З. Фрейд). Саме в процесі самоідентифікації формується уявлення особистості про себе як про цілісну і унікальну, а “Образ Я” стає основою, на яку людина опирається в побудові своєї поведінки. Будучи суб'єктами пізнання, спілкування і діяльності, люди співвідносять свої наміри і цілі з тими моральними орієнтаціями, нормами і межами, які вони визнали для себе прийнятними в процесі свого особистісного розвитку. Все це віддзеркалюється в їх “Образі Я”, а відповідно, і у вчинках і діях. Дослідженням проблеми самоідентифікації займалися Е. Гидденс, Д. Жоделе, Г. Зиммель, В. Зливков, Д. Кемпбелл, Ж. П. Кодол, Дж. Марсія, А. Маслоу, С. Московичи, Дж. Тернер, Г. Тажфель, З. Фрейд, Э. Фромм, М. Шериф, Е. Еріксон та ін.

Самоідентифікація – це комплексна діяльність людини по самовизначенню, результатом якої є тотожність людини з самим собою. Тотожність передбачає співвіднесення себе як “Я” з істинним “Образом Я”. Відповідно, самоідентифікація, будучи процесом вироблення “Образу Я”, передбачає уявлення про істинне і помилкове “Я”. Це уявлення народжується в процесі самовизначення, пошуку самоідентичності. Сучасний психоаналіз

розрізняє гетеропатичні (доцентрові) та ідеопатичні (центробіжні) ототожнення.

У першому випадку суб'єкт ототожнює себе з іншою людиною, а в іншому – суб'єкт ототожнює іншу людину з собою. Самоідентифікація як психологічний механізм формування ідентичності виконує досить важливі функції, зокрема: – відбір нових особистісних та соціальних цінностей в структуру ідентичності; – переструктурування ідентичності відповідно до особливостей нових елементів, що увійшли до її структури; – визначення індивідом значення та цінності нових елементів ідентичності та співставлення їх з попередніми соціальними цінностями, що також входять до структури ідентичності. Самоідентифікація забезпечує стабілізуючу і водночас перетворюючу функцію соціалізації, оскільки в такий спосіб змінюється ієрархія соціальних пріоритетів у структурі ідентичності. Розрізняють декілька рівнів самоідентифікації, зокрема: соціально професійний, сімейно класовий, національно територіальний, релігійно ідеологічний, еволюційно видовий, статевий, духовний тощо.

Крім того, виділяють три основні стадії, за якими відбувається самоідентифікація:

- 1) актуалізація залучення до структури ідентичності нових особистісних та соціальних цінностей;
- 2) переструктурування ідентичності відповідно до специфіки нових її структурних елементів;
- 3) визначення ієрархії пріоритетності нових елементів та порівняння їх із попереднім комплексом особистісно рольових цінностей [2; 7].

1.2. Самоідентифікація та «Образ Я»

Можна чітко відокремити процес ідентифікації, який слугує засобом формування ідентичності людини, та самоідентифікацію як важливу складову

процесу соціалізації, в результаті якої відбувається формування власного “Образу Я” особистості.

“Образ Я” розглядається науковцями з різних позицій: як мета психологічна категорія самосвідомості (В.О.Петровський, М.Ярошевський), як її когнітивний компонент (М.Боришевський, Л.Влинська, П.Р.Чамата), як душевно моральний аспект життя (В.О.Татенко), як комплексне відображення системи особистісних ставлень (О.Г.Асмолов, І.Д.Бех, О.Скрипченко), як когнітивна складова фізичного “Я” людини (Є.Т.Соколова, М.Малтц). В.В.Столін трактує “Образ Я” як зміст “Я”, І.С.Кон та І.І.Чеснокова базуються на розумінні “Образу Я” як емоційно оцінного ставлення до себе. На думку М.І.Лісіної, “Образ себе” має афективно когнітивний характер і складається із емоційного ставлення людини до себе і когнітивних знань про себе. Вона вважає, що “Я образ” має складну архітекtonіку: є центральне, ядерне утворення, в якому представлено в найбільш переробленій формі знання про себе як суб’єкта, в ньому народжується загальна самооцінка, тут вона постійно знаходиться і функціонує, існує також “периферія”, куди поступають найповніші дані людини про себе, які впливають на зміни уявлень про себе. Загалом, можна сказати, що “Я образ” – це системна якість, яка включає найрізноманітніші уявлення особистості про себе.

На відміну від Я-концепції, що створює у людини відчуття своєї постійної визначеності, самототожності – “Я образ” має ситуативний характер, тобто це те, яким індивід бачить та відчуває себе в кожен конкретний момент його життя. І хоча поняття Я припускає внутрішню єдність і тотожність особистості, фактично індивід має велику кількість різноманітних “Образів Я”. Хоч “Образ Я” завжди включає в себе певний набір компонентів (уявлення про своє тіло, свої психічні властивості, моральні якості тощо), їх конкретний зміст і значення змінюються в залежності від соціальних і психологічних умов та станів. Крім того, людина не просто “пізнає”, “відкриває”, але й активно формує себе.

М. Й. Боришевський розглядає “Образ Я” як інтегративну форму самосвідомості, як результат апробації людиною самооцінки, своїх домагань, соціально психологічних очікувань і оціночних ставлень до оточуючих у процесі життєдіяльності. Це рівень самосвідомості, на якому людина досягає найбільшого усвідомлення суті своєї особистості. Автор підкреслює його роль у забезпеченні почуття ідентичності, самототожності людини. Саме почуття ідентичності, уявлення про себе дозволяє людині усвідомити необхідні кордони між “Я” і “не – Я”. Крім того, відчуття ідентичності “Образу Я” містить у собі можливість усвідомлення людиною змін, які у ній відбуваються, що є вираженням діалектичної єдності таких протилежностей, як стійкість і мінливість. Виміри, які характеризують окремі компоненти чи “Образ Я” в цілому, включають стійкість (сталість чи мінливість уявлення індивіда про себе і свої властивості), впевненість у собі (відчуття можливості досягнення поставлених перед собою цілей), самоповагу (прийняття себе як особистості). “Образ Я” виконує функції: конструктивну, регулятивну, прогностичну, еталонно оцінювальну, адаптаційну, функцію захисту, репрезентаційну, домагання. Всі ці функції забезпечують особистісно цілеспрямоване мотивування і регуляцію людської поведінки, її спілкування, пізнання, здійснюють пошук гармонії між ставленням особистості до себе і до зовнішнього світу, забезпечують її особистісне зростання.

До структури “Я образу” входять такі компоненти:

- 1) когнітивний – уявлення про себе, образ своїх якостей, здібностей, зовнішності, соціальної значимості тощо;
- 2) емоційно ціннісний (самооцінка) – афективна оцінка уявлень про себе – самоставлення, самоповага;
- 3) поведінковий (саморегуляція та самоконтроль в поведінковій діяльності) – потенційна поведінкова реакція, тобто ті конкретні дії, які можуть викликатися “Я образом” і самооцінкою.

Як зазначалося вже раніше, самоідентифікація є суттєвим механізмом формування ідентичності, який в змозі допомогти подолати кризу особистісно

рольової ідентичності. Самоідентифікація є саме тим компонентом ідентичності, який може виступати (в оптимальному випадку) в ролі прискорювача процесу переструктуризації ідентичності відповідно до нових соціальних вимог.

Соціологи Дж. Г. Мід, Ч. Кулі визнали за необхідне знайти теоретичний концепт, який дозволив би розглядати формування в різних ситуаціях соціальної взаємодії як процесу, і інтерпретувати відповідні зовнішні прояви як схожі або відмінні. Для цього вони звернулися до традиційного для філософської антропології та психології поняття «self» («самість»), надавши йому нового значення. Ідентичність за своєю природою почали вважати соціальною із самого початку, бо індивідуальні прояви набувають культурної та/або особистісної форми тільки в процесі взаємодії людей один з одним, а сама ідентичність стає стійкою і повторюваною в силу взаємних уявлень індивідів один про одного [14].

Згідно з дослідженнями Е. Еріксона, представника психоаналітичної традиції, ідентичність «розміщується» в глибинних шарах психічної структури. І хоча вона формується та змінюється в ході взаємодії індивіда з іншими, кризи і їх подолання відбуваються саме у внутрішньому світі і являють собою неперервний процес. У роботі «Ідентичність: юність і криза» Е. Еріксон пояснює, що поняття ідентичності позначає твердо засвоений образ себе у всьому багатстві відносин особистості до навколишнього світу, почуття адекватності і стабільного володіння особистістю власним «я» незалежно від змін «я» і ситуації; здатність особистості до повноцінного вирішення завдань, що виникають перед нею на кожному етапі її розвитку. Ідентичність автор визначає як показник зрілої (дорослої) особистості, витоків і таємниць організації якою приховані на попередніх стадіях розвитку [17].

У теорії соціальної ідентичності є три основних поняття: соціальна категоризація, соціальне порівняння, соціальна ідентичність. Соціальна категоризація розглядається як класифікація соціального оточення в термінах членів певних груп таким способом, що має значення для індивіда та виступає

когнітивним процесом, «при якому систематичне перенесення класифікації на вимірювані стимули веде до перцептивного підкреслення внутрікласової подібності і міжкласових відмінностей за цим виміром» [16].

Через порівняння досягається соціальна ідентичність особистості, за словами авторів, це «індивідуальне знання про те, що персона належить до деякої соціальної групи разом з деякими емоційним і ціннісним персональним сенсом групового членства». Соціальна категоризація «Себе» наводить індивідуума до ідентифікації з групою, засвоєння групових нормативних тенденцій. Оскільки нормативні тенденції безпосередньо пов'язані з певними зразками поведінки, то слідування ним і засвоєння відповідних установок будуть слугувати ознаками приналежності до даної групи.

1.3. Наукові погляди на поняття самосвідомість, професійна самосвідомість

Проблемі самосвідомості присвячено значну кількість робіт, як у вітчизняній, і у зарубіжній психології. У вітчизняній психології ці дослідження сконцентровані переважно навколо трьох груп питань: філософсько-методологічні історико-культурні аспекти самосвідомості, пов'язані з особистісною відповідальністю, моральним вибором, моральною самосвідомістю (І.С.Кон, А.Г.Спіркін, А.А. І.Титаренко) та ін; загальнопсихологічні аспекти становлення самосвідомості у тих проблеми розвитку особистості (Л.І.Божович, І.І.Чеснокова, С.Л.Рубінштейн) та ін; соціально-перцептивні аспекти становлення самосвідомості в контексті проблеми розвитку особистості (Л.І.Божович, І.І. Чеснокова, С.Л.Рубенштейн) соціально-перцептивні аспекти самосвідомості, пов'язані з особливостями самооцінок, їх взаємозв'язком з оцінками оточуючих, з самосвідомістю та пізнанням інших людей (А.В.Захарова, А.І. Липкіна).

У літературі використовується безліч різних термінів: "самосвідомість", "я", "я-концепція", "уявлення про себе", "ставлення до себе", "самооцінка",

"образ Я" і т.п. Автори низки робіт намагалися співвіднести поняття, упорядкувати термінологічне поле проблеми (М.І.Лісіна, В.В.Столін).

Поняття «самосвідомість» використовується, як родове, для позначення всієї області загалом, включаючи, як процесуальні, і структурні характеристики. Терміни "самосвідомість", "уявлення про себе" застосовуються для опису когнітивної сторони самосвідомості, знання людини про себе. Емоційна сторона самосвідомості описується за допомогою термінів «ставлення до себе» та «самооцінка». «Образ Я» розглядається як структурне утворення самосвідомості, свого роду «підсумковий продукт» нерозривної діяльності трьох його сторін - когнітивної, емоційної та регуляторної. (В.В.Столін), найбільший інтерес у вітчизняних психологів викликає проблема виникнення самосвідомості, його структура та рівнева організація).

І.І.Чеснокова пропонує розрізнити два рівні самосвідомості за критерієм тих рамок, у яких відбувається співвідношення знань про себе. На першому рівні таке співвідношення відбувається в рамках зіставлення «Я» та «іншої людини». Спочатку якась якість сприймається і розуміється в іншій людині, а потім переноситься на себе. Відповідними внутрішніми прийомами самосвідомості є переважно самосприйняття та самоспостереження, у рамках «Я та Я». Людина оперує вже готовими знаннями себе, певною мірою вже сформованими, отриманими вже у час, у різних ситуаціях. Як специфічний внутрішній прийом самосвідомості вказується самоаналіз і самоосмислення.

На цьому другому рівні людина співвідносить свою поведінку з мотивацією, яку вона реалізує. Вищого розвитку самосвідомість на другому рівні досягає при формуванні життєвих планів та цілей. Своєї суспільної цінності, власної гідності. І.С. Кон дещо інакше формулює рівневу концепцію образу «Я». Образ «Я» розуміється як настановна система; установки мають три компоненти когнітивним, афективним і похідним від перших двох поведінковим. Нижній рівень образу «Я» становлять «неусвідомлені,

представлені лише у переживанні установки, які традиційно асоціюються в психології з «самопочуттям» та емоційним ставленням до себе; вище розташовані усвідомлення та самооцінка окремих властивостей та якостей; потім ці приватні самооцінки складаються відносно цілісний образ; і сам цей образ «Я» вписується в загальну систему ціннісних орієнтацією особистості, пов'язаних з усвідомленням його цілей своєї життєдіяльності та засобів, необхідних для досягнення цих цілей.

На думку В.В.Століна Самосвідомість складається на трьох рівнях: це відбиток суб'єкта у системі його органічної активності, у системі його колективної предметної діяльності та детермінованих його відносинах й у системі його особистісного розвитку, що з множинністю його діяльностей. Самосвідомість – це динамічна система, яка на різних вікових етапах має свої особливості. Як ми мали змогу переконатися, у багатьох психологічних теоріях проблема самосвідомості одна із центральних. Більшість дослідників проблеми самосвідомості вважають, що самосвідомість - це передусім процес, з допомогою якого людина пізнає себе і належить до себе. “Самосвідомість у психічної діяльності особистості постає як особливо складний процес опосередкованого пізнання себе, розгорнутий у часі, пов'язані з рухом від одиничних ситуативних образів через інтеграцію подібних численних образів у цілісне освіту - на поняття свого Я як суб'єкта, відмінного від інших суб'єктів. Багатоступінчастий і складний процес самопізнання пов'язаний з різноманітними переживаннями, які надалі також узагальнюються в емоційно-ціннісне ставлення особистості до себе.

У науці є кілька підходів до розуміння професійної самосвідомості. Наприклад, Б. Д. Паригін вважає, що професійна самосвідомість – це усвідомлення людиною своєї приналежності до певної професійної групи. В.Д.Брагіна робить основний акцент у професійній самосвідомості на пізнанні та самооцінки професійних якостей та ставлення до них. П. А. Шавір трактує це поняття як виборчу діяльність самосвідомості особистості, підпорядковану

завдання професійного самовизначення; усвідомлення себе як суб'єкта своєї професійної діяльності. Подібні інтерпретації терміна «професійна самосвідомість» не суперечать один одному, а радше взаємодоповнюють, відображаючи різні аспекти цього широкого поняття.

На думку дослідниці А. К. Маркової, професійна самосвідомість включає:

- усвідомлення людиною норм, правил, моделей своєї професії як еталонів для усвідомлення своїх якостей;
- усвідомлення цих якостей в інших людей, порівняння себе з абстрактом чи конкретним колегою;
- врахування оцінки себе як професіонала з боку колег; - оцінювання людиною своїх окремих сторін;
- розуміння себе, своєї професійної поведінки, а також емоційне ставлення та оцінювання себе.

Професійна самосвідомість спирається тут на професійну самооцінку - ретроспективну, актуальну, потенційну, ідеальну;

- позитивне оцінювання себе загалом, визначення своїх позитивних якостей, перспектив, що зумовлює позитивної “Я концепції”.

У професіонала, який має такий рівень самосвідомості, підвищується впевненість у собі, задоволеність своєю професією, зростає прагнення самореалізації. При цьому, як вказує А. К. Маркова, в процесі професіоналізації змінюється професійна самосвідомість. Вона розширюється, змінюються критерії оцінювання своїх професійних можливостей. У багатьох психологічних досліджень професійного становлення знаходиться вивчення самосвідомості як форми відображення і переживання людиною свого професійного статусу. Але на відміну від самосвідомості загалом, професійна самосвідомість специфічніша за своїм змістом. Якщо самосвідомість

формується у життєдіяльності та спілкуванні з оточуючими людьми і є результатом пізнання себе, своїх дій, психічних якостей тощо, то професійна самосвідомість – це проекція всіх структурних компонентів самосвідомості на професійну діяльність. Традиційно важливим у структурі самосвідомості вважається усвідомлення психічних якостей, особливостей особистості. У професійному самосвідомості міститься розуміння тих властивостей і якостей особистості, які необхідні успішного виконання професійної діяльності, тобто професійно важливі якості. Для різних професій ці якості будуть різними, але ступінь їх усвідомлення помітно впливає на вибір завдань, на хід виконання діяльності, на впевненість у собі.

Професійна самосвідомість (або професійна Я- концепція) включає уявлення людини про себе як про члена професійної спільноти, носія професійної культури, у тому числі певних професійних норм, правил, традицій, властивих даному професійному співтовариству. У ці уявлення включаються показники людини, які визначають успішність своєї діяльності. До них відносять професійно важливі якості (ПВК), якими можуть виступати індивідуально-психологічні властивості та відносини особистості.

До індивідуально-психологічних властивостей належать такі властивості особистості: сенсорні, перцептивні, атенційні, мнемічні, розумові, мовні, емоційні, вольові, моторні, комунікативні. Відносини особи включають: ставлення людини до професії; себе як до суб'єкта діяльності; до інших людей (колеги, начальника, клієнтів); до об'єкту праці; до предмета праці; до засобів праці; до умов праці.

Вітчизняні вчені О. О. Деркач та О. В. Москаленко у своїх роботах виділяють функціональні та структурні компоненти професійної самосвідомості: когнітивний, що реалізується у самопізнанні; мотиваційний, що реалізується у самоактуалізації; емоційний, що реалізується в самому

розумінні; операційний, що реалізується у саморегуляції. Розглянемо кожен із цих компонентів докладніше:

Когнітивний компонент. На думку вчених, самопізнання є початковою ланкою, що утворює самосвідомість. Здійснюючи самопізнання, тобто, звертаючи психічну діяльність на дослідження самого себе, людина здійснює свідому оцінку своїх вчинків і себе загалом. Виявлення особливостей процесу самопізнання має розкрити те, як людина отримує знання про себе, як розвиває це знання, як із одиничних ситуативних образів воно формується в поняття, що відображає сутність людини, в якій і виражається ступінь її суспільної цінності. А співвідношення знання себе із соціальними вимогами і нормами дає можливість визначити своє місце у системі суспільних відносин. У процесі взаємодії із зовнішнім світом людина, виступаючи активно дійовою особою, пізнає її, а водночас пізнає себе. Якщо будь-яка річ, явище можуть бути пізнані через співвідношення з іншими речами чи явищами, через процес виявлення їх численних взаємозв'язків, то й самопізнання людини може здійснюватися лише через ставлення даної людини до інших людей, через різноманітні форми зв'язку її "Я" з "Я" інших. Уявлення індивіда про себе, зазвичай, здаються йому переконливими незалежно від цього, ґрунтуються вони на об'єктивному знанні чи об'єктивній думці, чи є вони істинними чи хибними. Конкретні способи самосприйняття, що веде до формування образу "Я", можуть бути найрізноманітнішими.

Емоційний компонент. На думку Т. В. Кудрявцева та В. Ю. Шегурової, для самосвідомості найбільш значуще стати самим собою (сформувати себе як особистість), залишитися самим собою (незважаючи на негативні впливи) та вміти підтримати себе у важких станах та умовах, при цьому розуміючи самого себе. На думку вчених, саморозуміння дозволить розширити уявлення про природу "Я". Дослідники розглядають саморозуміння як необхідний момент процесу самосвідомості. Причому цю особистісну освіту не зводиться ні до

самопізнання, ні до самооцінювання, ні до знань про себе. На думку вчених, ці поняття у жодному разі не становлять синонімічний ряд.

Кожне з перерахованих понять має своє системне навантаження у структурі самосвідомості. Становлення та розвитку саморозуміння як процесу і результату невіддільне розвитку особистості загалом залежить від специфічного способу життєдіяльності. Разом з тим саморозуміння виступає внутрішньою умовою, що значною мірою визначає розвиток особистості та формування індивідуально-типологічних особливостей її структури. Дуже важливо бути рівним собі і дуже важливо себе впізнавати. І звідси випливає щонайменше важливе розуміння те, що це Я. Тому коли людина вимовляє " Я " , його внутрішні переживання є дуже значущими .

Саморозуміння не безпристрасний процес, воно емоційно забарвлене, приносить задоволення чи гіркоту. Емоційна сторона саморозуміння є своєрідним сплавом загального емоційного ставлення до себе і власне оцінного.

Важливим компонентом є самоповага. Це поняття багатозначно, воно має на увазі і задоволеність собою, і поняття себе, і почуття власної гідності, і позитивне ставлення до себе, і узгодженість свого "актуального Я" та "ідеального Я". Самоповагу висловлює встановлення схвалення чи несхвалення, вказує, як індивід вважає себе здатним, значним, процвітаючим і гідним. Самоповагу це особисте ціннісне судження, виражене в установках індивіда себе. Людина з високою самоповагою вважає себе не гіршою за інших, вірить у себе, вірить у успіх, при позитивних оцінках оточуючих досягає цілісності. Низька самоповагу, навпаки, передбачає стійке почуття неповноцінності, ущербності при низьких оцінках оточуючих, що дуже негативно впливає на емоційне самопочуття та соціальну поведінку особистості; в результаті відбувається конфлікт саморозуміння.

Мотиваційно-цільовий компонент. На думку А. А. Деркача та О. В. Москаленка, зміст цього компонента реалізується через самоактуалізацію.

Актуалізуватися значить стає реальним, існувати фактично, а не тільки потенційно. К. Роджерс вважав, що особистість має вроджену тенденцію до самоактуалізації і прагнення до неї проявляється у цілеспрямованому задоволенні потреби у самоактуалізації в її життєвій реальності. Самоактуалізація передбачає реалізацію особистісного потенціалу та вдосконалення людини. Самоактуалізуються особи, за визначенням А. Маслоу, повністю реалізують усе, на що вони здатні. Вони досягають намічених професійних вершин.

Самосвідомість – це на стан, а процес, який проходить свої стадії, має закономірності у відповідності з етапами індивідуального життєвого шляху людини та етапами розгортання історичних подій. Самосвідомість сучасної особистості невідемна від національної самосвідомості, остання є наслідком національного генезису та відображає центральні положення ідентичності певної нації, характерологічні особливості розвитку кожного народу, згуртованості етносу, необхідності збереження традицій і звичаїв минулих поколінь. Прояви національної самосвідомості – це насамперед національний характер та емоційність, національна ідеологія та суспільна ідея, національна ідентичність кожної особи, здатність згуртовуватись в складних життєвих обставинах задля захисту територіальної цілісності, духовних і загальнолюдських цінностей, захисту власної історії та культури.

1.4. Архетип воїна як шлях самоідентифікації та особливості реалізації архетипу воїна в українській культурі

К. Юнг у своїй роботі «Архетипи та колективне несвідоме» - пов'язував архетипи з символічними структурами «колективного підсвідомого» типу. Мається на увазі, що у глибинах людської психіки існують колективні уявлення людського роду, що втілюють виразно загальнолюдські символи життя.

Науковці відзначають, що підхід Юнга стосується психологічних механізмів символічних структур індивідуальної свідомості, він характеризує деякі їхні істотні риси. Архетипи – це своєрідні «духовні матриці», що генерують фундаментальні образи культури відповідно до запитів на певних етапах її розвитку. Ці матриці можуть трансформуватися під впливом часу, але питання – що стає вирішальним у змінах – зміни у колективній свідомості, чи зміни у цих «духовних матрицях».

Систематизуючи погляди К. Юнга та інших науковців на природу архетипу загалом, ми виявили низку архетипів, серед яких психологічні архетипи, які трактуємо як прояв колективного позасвідомого, та культурні архетипи – код загальнолюдської культури. До психологічних архетипів відносяться архетипи: Самість, Его, Тінь, Дух, Аніма, Анімус, Мати/Жінка, Світло, Темрява, Вогонь, Вода, Земля, Повітря, Море, Орієнтація, Регенерація або Трансформація. Психологічний архетип як такий – це форма, можливість репрезентації змісту, його зміст – згорнуті знання, передзнання, отримані у результаті емоційного досвіду. Головні архетипи за Юнгом – це Самість, Тінь, Аніма, Анімус, Персона. Самість – це гармонійне поєднання свідомого та несвідомого, стабільність та єдність особистості.

Тінь – це внутрішній «демон», це підсвідомі бажання, несумісні з соціальними нормами. Персона – це противага «тіні», соціальний образ людини, ідеал людини як істоти цивілізованої, колективне «я» людства як такого. Це соціальна маска, яка не збігається із справжньою сутністю людини. Для особистості важливо усвідомити суть цього архетипу, інакше індивідуація для цієї особистості буде закрита.

Культурні та історичні особливості архетипу воїна в нашій країні пов'язані з тим, що в Україні досить славна бойова традиція, впродовж історії було чимало талановитих полководців, вояків. Деяких з них можна вважати «аватарою» архетипу Воїна – козаки-характерники. Це каста в касті, і не зовсім зрозуміло – це були воїни, чи мудреці, що стали на шлях воїна в силу деяких

причин? Їм приписують магічні вміння, мудрість, військові таланти. Поряд з характерниками йде козацька слава.

Неодноразово козацтво одержувало перемоги, будучи у меншості, іноді – в сотні разів від ворога. Історична так склалося, що що українці не вели загарбницьких війн. Ніколи. Набіг? Так. Оборона? Так. Завоювання чужої території та геноцид корінного населення? – Ні. Архетип Українського воїна вібрав в себе й образи «Чорних Запорожців» Петра Болбочана, Петлюри, бійців УПА.

Основним тригером розгортання цього архетипу, образом цього архетипу, його впливу на свідомість людей є образ захисника, воїна бо мета воїна в нашій культурі та несвідомому рівні – це захист. Але перешкодою є темні сторони нашої колективної несвідомості- «мене це не стосується, я там ні до чого». Як наслідок – коли воїн бачить, що він, його захист не потрібен – він уходить. Кожен уходить по-різному – хтось назавжди, хтось із країни, а хтось – в своє діло. Наша держава переживала багато разів подібне – коли воїни уходили, бо народ хотів миру.

Ось так проти «вовків», «ведмедів», «кажанів» стають «дикі качки», з'являються «єноти», «мішки», «сови». Тому й різниця в проявах архетипу воїна у різних культурах, коли домінує притаманна корінній культурі провідна теза, котра проявляється на тлі більш універсальних тез. Наприклад: ведуча теза – характерник, козацтво, теза підґрунтя – Перун, Кшатрій, Тор, й це на фоні «Отче наш» перед сном та хрестика на шії.

До речі – в наших умовах це досить часте явище. За моїми спостереженнями, нордична тема, тема давнього язичництва слов'ян – дуже розповсюджена у символізмі татуювань та патчів («шевронів»), саме – молот Тора, козак – характерник, рунічні символи, Перун у вигляді воїна, окремі руни чи оберегова в'язь. Це, на мій погляд пов'язано з тим, що Християнство нам каже – (а ми ростемо, беззаперечно, у переважно Християнському середовищі) – «не убий», «возлюби ближнього свого, як самого себе», «підстав другу

щоку». Архетип від цього в люті, бо це вірна загибель, невиконання обов'язку, смерть раба, але не воїна.

На наш погляд, це виразилось у тому, що рунічна символіка, і загалом – старі міфи та легенди, їхні образи, смисли – набули широку популярність у військових.

Архетип воїну знаходить своє вираження у феномені «добровольців». По суті, відбувся вплив колективного несвідомого на підготовлену свідомість (через несвідомість). Це один бік. Другий бік – вибір особистості, відповідальність – не тільки за себе. З цього часу – відповідальність зростає у тисячі разів. Воїн помирає, коли стає на Шлях. Це добре передано в Хагакуре (Записи про Приховане у листях) – «Відкинь думки про минуле й майбутнє і не живи повсякденними турботами... тоді Великий шлях буде відкритий перед тобою. Шлях лежить у більш високих вимірах ніж праведність. Шлях самурая — один, це прямий шлях, який не допускає зволікання, і тому головне — діяти відразу». Ми кажемо за дійсно добровольців, а не продукт Public Relation для загальних мас.

Потрібно дещо пояснити. З позиції стороннього спостерігача можна побачити екзальтований пафос, але це не так. Коли ми говоримо – «Воїн вмер, вставши на шлях» - ми говоримо про те, що людина прийняла спокійно як даність те, що вона помре. Так чи інакше (що є, безумовно, фактом), людина це приймає, й для неї стає важливим – не «коли», а «як». Щось подібне лунає у гімні УНСО – «Краще загинути вовком, ніж жити псом». Та ми знаєм достатньо таких випадків, що з нашої сторони, що зі сторони агресора, коли людина, маючи вибір між полонем та смертю, вибирала смерть. Можна це вважати самогубством?

На наш погляд – ні. Мета воїна – знищити зло, яке прийшло до нього в дім – будь-яким способом. Навіть в умовах нагоди зберегти собі життя, здавшись у полон. Тому, коли воїн підриває себе в оточенні ворога – це не самогубство. Це прояв архетипу воїна – для нього дійсно немає вибору. Якщо така людина потрапить в полон, та пройде через знущання, які торкнуться її

гідності – це буде дорівнювати смерті, навіть гірше. Тому вибір для носія архетипу воїна є очевидним. З впевненістю говорю – жодна людина не зрозуміє в усій повноті, не відчує цього, не побувши в зоні бойових дій, виконуючи завдання за призначенням. Ці пікові стани та переживання яскравіші за перше кохання, секс та інше. Архетип виступає у ролі глибинного мотиваційного чинника, коли незважаючи на велику кількість вірогідностей – вчинки, детерміновані впливом архетипичної матриці. Коли такій людині задаєш питання – «навіщо воно тобі»? – людина починає довгу розповідь, дає перелік причин, по типу «я давав Присягу» (що вже є виконанням обов'язку), а по очах видно: вона сама шукає відповідь. Та всі її припущення – це лише грані чогось більшого. Того, що вона сама не може досягнути.

Цікавим буде спостерігати у подальшому, як буде проходити трансформація даного архетипу, як будуть впливати мотиваційна компонента, комплекс набутих компетенцій, навичок та вмінь на розвиток самоідентифікації та самосвідомості Воїна. Російська агресія проти нашої країни, розуміння психічних явищ нової реальності, нового класу суспільства – «ветеранів» (незважаючи на вік, військове звання та посаду) - все це призводить до зміни відношення до учасників бойових дій у суспільстві, на тлі останніх подій, роль усіх воїнів, хто колись хоч якось мав стосунок до військової справи, стала дуже вагомою.

1.5. Особливості зміни самоідентифікації осіб, що брали участь у бойових діях по захисту суверенітету та територіальної цілісності України

Досліджень, що присвячені саме цій специфіці не знайдено. Російсько – Українська війна є унікальним явищем сучасної історії, і не тільки України, адже вона викликала каскад подій, котрі так чи інакше відгукнулись у всьому світі. Потужні медіа – удари, участь в бойових діях як таких, що погрожували життю та здоров'ю достатньо сильно впливають на особистість.(8)

Особливість нашого досвіду – це те, що психологічний супровід та готовність напрямку морально – психологічного забезпечення ЗСУ з початку збройної агресії не були готовими, а відношення офіцерського составу було де-ніде відверто ворожим. Майже кожен учасник АТО у 2014 купував необхідне з амуніції за власний кошт, або допомагали волонтери. Держава була неспроможна самотужки дати відсіч. Тоді виникла ситуація – коли людина з вулиці брала зброю, та захищала країну. Наше суспільство по деяким причинам ігнорує ці проблеми, з другого боку, таке ставлення суспільства до учасників бойових дій, ветеранів саме Російсько – Української війни – і є тим чинником, якій впливає на формування резерву ЗСУ, та й складу ЗСУ. В деяких частинах некомплект особового складу складає 50 – 60%.

Зміни, що пережило суспільство після Революції Гідності дали дуже впливовий поштовх до формування добробатів, частин ЗСУ. Це дало змогу для многих осіб переоцінити себе, змінитися під впливом обставин як особистість, як соціальна одиниця.

Майдан та анексія Криму змінили світосприйняття багатьох Українців. Багато людей кажуть, що до ці події перевернули їх життя, показали його з іншої сторони. З одного боку, були провалені шість хвиль мобілізації, з другого – агресію стримано. Так же, як і 100 років тому, за часи полковника Болбочана, меншість б'ється за більшість. Що характерно, Росіяни використовують ті-ж напрямки удару, схожі методи роботи агентів впливу, пропаганди.

Ці події спричинили у багатьох людей зміни свідомості що до свого міста в житті держави, ототожнення себе з Україною, викликала своєрідну ініціацію – «Я – Українець».

Широке розуміння того, що війна та революція різні речі у широке коло прийшло після обстрілу під Ровеньками (Луганська обл. т. зв. «Обстріл під Зеленопіллям»). На багатьох мали вплив інформаційні спеціальні операції під час подій у Іловайську, Дебальцево.

Потреба вижити та дати відсіч потребувала набуття нових навичок – це не тільки поводження зі зброєю, технікою, спорядженням, а й так зване «шосте

почуття» («чуйка»), рефлекс, поведінка. Треба зауважити, що морально – психологічне забезпечення ЗСУ – це копія агітпропа армії СРСР. Не зважаючи на деякі роботи, що висвітлюють проблеми психологічного супроводження професійної підготовки військовослужбовців служби за контрактом [1], стан морально – психологічного забезпечення у ЗСУ дуже низький. У військових, в яких закінчився контракт/строк мобілізації, супроводження осіб, що получили інвалідність у наслідку бойових дій або полону – відсутнє, або на неналежному рівні.

Це висвітлюють наступні дані. Некомплект бойових частин ЗСУ. Кількість самогубств серед учасників АТО достеменно невідома, якщо така статистика і є, то вона для службового користування [16]. Але, це дуже й дуже важлива проблема.

Так чи інакше, кожного стосуються таке явище як посттравматичний стресовий розлад. «Коло явищ, що викликають травматичні стресові порушення, досить широке і охоплює безліч ситуацій, коли виникає загроза власного життя або життя близької людини, загроза фізичному здоров'ю або образу «Я». Порушення, що розвиваються після пережитої психологічної травми, зачіпають усі рівні людського функціонування (фізіологічний, особовий, рівень міжособистісної і соціальної взаємодії) і призводять до стійких особистих змін не лише у людей, що безпосередньо пережили стрес, але і у членів їх сімей, а також очевидців» [12].

«На території СНД вибіркові клінічні роботи визначають показник ПТСР серед ветеранів афганської війни у 30%, і до 55% у комбатантів (учасників бойових дій), які брали участь у локальних війнах останніх десятиліть. За даними національного дослідження ветеранів в'єтнамської війни (1988 р.) у 30,6% спостерігався ПТСР. У 55,8% осіб, що мають ПТСР, були виявлені прикордонні (між нормою і патологією) нервово-психічні розлади; ймовірність опинитися безробітним у них в 5 разів більше в порівнянні з іншими, розлучення були у 70%, проблеми з вихованням дітей у 35%, крайні форми ізоляції у 47,3%, виражена ворожість у 40%. За даними Харківської міської

Спілки ветеранів Афганістану, в афганській війні взяло участь 13500 мешканців області, загинуло 242. За післявоєнний період померло 1200, покінчило життя самогубством 56 осіб... .. Як впливає з отриманих результатів, лише у 26% випробовуваних на час проведення експерименту не було виявлено ніяких проявів депресії, а у 24% (сумарно) виявлено критичний і явно виражений її рівень. Отримані експериментальним шляхом дані підтверджують, що у соціально-активних ветеранів прояв депресивних станів набагато нижчий, ніж у групі соціально-пасивних (11,8% до 35,3%). Також, відсоток ветеранів з явно вираженим і критичним рівнями депресії в інвалідів 47,1%, а в учасників бойових дій не спостерігається взагалі!» [8].

Однак, є тези, з котрими я не можу бути згоден. Наприклад – «надпильність, депресії, зловживання алкоголем, непрохані спогади – це все спостерігається на тлі загальної тривожності, характерної для ветеранів. Тривожність проявляється як у психічній сфері (занепокоєння, заклопотаність, «параноїдальні» явища), так і в емоційній (почуття страху, невпевненість, комплекс провини) і на фізіологічному рівні (ломота у спині, спазми шлунку, головний біль) Згідно наведених даних (табл. 5) підвищений загальний рівень тривожності спостерігається у 88% ветеранів, з яких у 18% досліджуваних він знаходиться на дуже високому рівні» [6].

На нашу думку, порівняння досвіду ветеранів Афганістану, та Російсько – Української війни некоректно. Це обумовлено тим, що війна в Афганістані була агресією до суверенної держави це перше, друге – захист своєї землі, як мета – мотив послабив дію стресових ситуацій, та по третє –це різні війни. Наприклад, у моджахедів не було важких РСЗО, артилерії та засобів РЕБ та РЕР. На радянські війська не відбувався інформаційно – психологічний вплив протилежної сторони. Здобуття специфічних навичок, виконання завдань в умовах безпосередньої загрози життю – змінює особистість. Та ж «зверхпильність» - це не вияв ПТСР, це навички.

Невірно було б стверджувати, що зміни самоідентифікації, особистості, соціального «Я» а також «рівень міжособистісної і соціальної взаємодії» - це прояв тільки ПТСР.

Маючи власний досвід участі в бойових діях, мав нагоду декілька років вести спостереження за особами, що брали участь в АТО/ООС, спілкуючись з цими особами, ми вивели гіпотезу, що участь у бойових діях в умовах російсько – Української війни змінює самоідентифікацію людини, змінює архетип, співвідношення «я – держава», «я – соціум», деякі риси особистості, такі, як категоричність, підвищене почуття справедливості, відповідальності за країну, підвищує цінність особистої свободи. Можемо зазначити, якщо «Моральні завдання самоактуалізації – це досягнення автентичності «Я», тобто «вірності самому собі»» - для багатьох опитуваних це були найважливіші завдання їхнього життя, розуміння цього допомагало воювати, долати труднощі, та, в решті решт – вірність собі, почуття гідності - перетворило участь у Російсько – Української війни на масштабну ініціацію.

Багато хто з опитуваних нами зазначав, що ці події перевернули життя в буквальному сенсі, поділили його на «до» та «після».

«Сучасний індивід сам творить свою ідентичність, використовуючи всі пережиті образи «Я» як елементи соціального конструкту» - революція Гідності та подальша агресія Росії, анексія Криму стали тим фактором, який дозволив багатьом людям віднайти своє істинне «Я» в тих складних умовах. Це може бути дивним, але – для багатьох людей участь у бойових діях стала «Бритвою Оккама», яка змінила їх психологічну, духовну сутність. «Ми є тим, що ми самі з себе створюємо».

Розділ 2. Емпіричне дослідження зміни самоідентифікації та самосвідомості українських військових

2.1. Хід та вибірка досліджуваних

Емпіричне дослідження побудоване на основі бесіди та вивчення наявних досліджень серед курсантів, військових (офіцерський склад, військовослужбовці служби за контрактом), колишніх військових (резерв, інвалідність тощо). Потрібно позначити, що поняття «доброволець» та «мобілізований», як і «офіцер» та «доброволець» – можуть бути тотожні.

Слід зазначити, що опитування серед військових побудоване таким чином, щоб не завдати шкоди відносинам керівництва з кадровими військовими. На наш погляд, тривалий час ЗСУ була ідеологічно застарілою радянською армією, з відповідним ставленням до рядового та сержантського складу. Але все почало змінюватись після 2014 року, коли постала необхідність захищати свою батьківщину. До початку війни та часткової мобілізації, всі частини, що входили до сил швидкого реагування були налаштовані у першу чергу на строковиків. Система роботи з особовим складом, уся логіка офіцерського управління особового складу була досить застарілою на момент, коли прийшли дорослі мотивовані люди з чіткою позицією, які цінують особисту Свободу.

Аналіз літератури показав, що питання самоідентифікації щодо військових взагалі не підіймалися, не вдалося знайти жодної публікації робіт, що були побудовані на вивченні конструктивних психологічних змін учасників бойових дій. Відтак, метою здійсненого емпіричного дослідження була розробка й апробація анкети, спрямованої на виявлення конструктивних змін самоідентифікації та самосвідомості. Це блоки запитань з фіксованими відповідями та творчими відповідями, в яких пропонується написати декілька слів.

Дослідження було проведене серед учасників бойових дій з різних населених пунктів України, метод – опитування через мережу інтернет.

У дослідженні взяли участь 45 осіб, на деякі питання відповіді не було. Серед них: чоловіки – 42 особи, жінки – 3 особи. Одружені/заміжні – 30% Розведені – 40%, з них таких, що розвелися в наслідок участі в бойових діях – 15%. Строкову службу проходили 20 % респондентів. Офіцери – 3 особи, 42 особи - це мобілізовані добровольці та ті, хто підписали після мобілізації контракт. Серед них - 45% респондентів, що пройшли військові дії у 2014-2015 роках на територіях Донецької та Луганської областей.

Також для емпіричного дослідження було заплановано застосувати наступні методики (з подальшою математичною обробкою даних): психодіагностичні методики: тест самоопис «Хто я?» (М.Кун, Т.Макпартленд); тест-опитувальник самоствавлення (В. В. Столін, С. Р. Пантелєєв); проективний метод «Я-соціально-символічні завдання» (Б. Лонг, Р. Зіллер, Р.Хендерсон); методика «Шкала емоційного відгуку» (А. Мехрабян, Н. Епштейн); методика для вивчення комунікативно-соціальної компетентності (за В. Р.Овчаровою); методика «Діагностика соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребовій сфері» (О.Ф.Потьомкіна).

У зв'язку із неможливістю проведення повноцінного емпіричного дослідження із застосуванням психодіагностичних методик, ми обмежилися застосуванням анкети.

2.2. Зміст анкети, спрямованої на виявлення особливостей самоідентифікації та самосвідомості військових

Блок 1. Питання, спрямовані на прояснення особистих даних

Стать	Чол.	Жін.
Одружений/а		
(якщо так – чи пов'язано це з проходженням служби)		

Розведений/а		
(якщо так – чи пов’язано це з проходженням служби)		
Неодружений/незаміжня		
Проходження строкової служби		
Участь в бойових діях на території Луганської та Донецької областей		
Коли		

Ви –

- Проходите службу в ЗСУ зараз
- Не проходите службу в ЗСУ зараз

- Офіцер
- Офіцер (мобілізований).
- В/с. контрактної служби
- Мобілізований
- Резервіст
- Доброволець
- Учасник територіальної оборони

Блок 2. Питання для виявлення самоідентифікації та самосвідомості

1. Дайте відповідь на запитання – «Хто я?» _____

1. Чи помітили зміни у собі після виходу на військову службу в сучасних умовах військової агресії?

Так _____

Ні _____

	Так	Не знаю	ні
Чи змінилося ваше світосприйняття?			
Чи змінилися ваші цінності?			
Чи змінилося ваше самоставлення?			
Чи змінилося ваше самоусвідомлення?			

2. Опишіть будь – ласка себе одним словом, або реченням:

До війни -

Зараз -

3. Що змусило/було поштовхом для Вас взяти активну участь у захисті держави як військового?

4. Що вас мотивувало служити у ЗСУ на етапі військової агресії 24 лютого?

Що відштовхує у військовій службі зараз?

Чи хотіли б Ви брати участь у резерві ЗСУ, у складі частин Територіальної оборони? Чому?

Запитання	Так	Не знаю	Ні
Чи займалися ви до війни військово-спортивними іграми?			
Чи займалися до війни спортом?			
Чи маєте потребу підтримувати форму зараз?			
Чи стали у нагоді Вам навички під час виконання завдань?			
Ви згодні ділитися навичками?			

5. Дайте відповідь, які зміни відбулися в вашому усвідомленні себе як воїна ще до початку війни 24 лютого?

Запитання	Так	Не знаю	Ні
Розмірковуючи, якщо виникне потреба захисту країни – чи планували ви брати участь?			
Ви відчували підтримку держави?			
Ви відчували підтримку суспільства?			
Як ви думаєте, вплинула чи ні на вас участь в АТО/ООС як на особистість?			
Якщо так – то в кращий бік чи у гірший?	Кращ.		Пог.
Ви маєте поранення/контузії/травми, пов'язані з участю в АТО/ООС?			
Як Ви ставилися до ідеї Територіальної оборони?			
Чи взяли б участь у цих діях?			
Ви змінили професію/рід діяльності після участі в АТО/ООС?			
Що Вас мотивує служити в ЗСУ?			
Чи планували Ви, чим займаєтесь після служби – це буде сфера безпеки?			
Чи змінил ваше ставлення до особистої свободи після початку повномасштабної війни?			
Чи змінилося Ваше коло спілкування після початку повномасштабної війни?			
Чи має для Вас значення те, що відбувається у державі на політичному			

рівні?			
Чи займаєте Ви активну громадянську позицію?			
Мир на умовах ворога – чи влаштовує вас така позиція?			
Ви стали більш агресивні?			
Ви стали більш категоричні?			
Чи змінилося Ваше ставлення до оточуючих ?			
Чи комфортніше Вам з такими ж як ви, військовими, ніж з цивільними?			

Блок 3. Питання для діагностики вираженості архетипу воїна

Чи цікавилися Ви раніше військовою тематикою? Якщо так, то чому?

Які асоціації у Вас викликає слово Воїн? Назвіть 3-5 асоціацій.

Як часто Ви бачите сни, у якії ви – Воїн, або берете участь у бойових діях?

Відповіді: ніколи, рідко, раз на місяць, раз на тиждень, майже щодня.

Які емоції викликають у вас сни, в яких ви – Воїн?

Енергійність

Агресія

Страх

Радість

Сум, скорбота

Провина

Відраза

Інше

Чи готові Ви віддати життя в умовах захисту Батьківщини?

Відповіді: так, не знаю, ні.

Дану анкету можна застосовувати як до військових, які актуально беруть участь у бойових діях, так і до ветеранів війни, а також учасників сил територіальної оборони. Та бажаючих вступити до лав ЗСУ.

2.3. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження зміни самоідентифікації у період від початку агресії 24 лютого 2022 року

Ми проводили анкетування у період після 24 лютого 2022 року.

В результаті застосування анкети ми отримали наступні дані:

100% осіб відзначили, що змінилися після участі в бойових діях. На запитання «Хто я?» відповіли наступним чином (дозволялось давати декілька відповідей):

Без відповіді – 4 %

«Військовослужбовець» - 5 %

«Людина» - 10 %

«Націоналіст» - 10%

«Воїн» - 40 %

«Українець» - 70 %

«Захисник батьківщини, своєї землі, своєї сім'ї» - 90 %

«Громадянин» - 90 %

Відповідь на питання «Чи помітили зміни у собі після виходу на військову службу в сучасних умовах військової агресії?» – «так» 90 % осіб. Чи змінилися ваші цінності? – «так» - 90% осіб.

(Ми вважаємо, що це обумовлено тим, що як покаже опитування далі, до початку війни багато хто не розглядав всерйоз можливість участі у бойових діях, можлива військова агресія здавалася гіпотетичною. Багато хто з громадян України був аполітичним, не вірив у можливість нападу з боку агресора).

Запитання: «опишіть, будь ласка, себе одним словом, або реченням»
викликало наступні асоціації:

До війни – «Звичайна людина», «управлінець», «статус, гроші», «вата», «прожигатель життя», «творча людина», «майбутній емігрант», «балбес». Після участі в бойових діях – «прагматик», «патріот», «націоналіст», «інвалід», «демобілізований», «воїн», «офіцер», «батько», «почуваю силу», «здоровий», «тактичний», «військовий», «захисник».

Відповіді респондентів свідчать про зміну самоідентифікації зі звичайної людини на воїна, та зміну самосвідомості – позбавлення від невизначеності та інфантилізму, зявилося відчуття сили та впевненості у своїх діях, відчуття важливості справи захисту Батьківщини, почуття патріотизму та емоційної приналежності до української спільноти.

Відповіді на запитання: «Що вас мотивувало служити у ЗСУ на етапі військової агресії 24 лютого?» поділились наступним чином (дозволялось декілька відповідей своїми словами): Присяга, Совість, «Як не ми, то хто?», Відповідальність за Країну, Гідність, Захист Держави та Нації, Обов'язок, Помста. Без відповіді – 7 анкет.

Відповіді на фіксовані питання:

«Ви відчуваєте підтримку держави?» - так – 15%, ні – 85%.
«Ви відчуваєте підтримку суспільства?» - так – 5%, ні – 95%.
«Як ви гадаєте, вплинула чи ні на вас участь в АТО/ООС як на особистість?» - так – 99%.

«Якщо так – то в кращий бік чи в гірший?» - в кращий – 90%, не знаю – 10%.
 «Ви маєте поранення/контузії/травми, пов'язані з участю в АТО/ООС?» - так – 20%, не знаю – 10% (в приватних бесідах з особами, що не визначилися було виявлено поганий морально – психологічний стан внаслідок відсутності психологічної та фізіотерапевтичної реабілітації, прояви ПТСР. Словами респондентів – «плавить дах»).

Як Ви ставитесь до ідеї Територіальної оборони? – добре -50%, «не в такому стані» - 20%, негативно – 30%.

«Чи взяли би участь у цих діях?» - так – 50%, не знаю – 30%, ні – 20%.

«Ви змінили професію/рід діяльності після участі в АТО/ООС?» так – 60%, ні – 40%.

«Вас мотивує служити в ЗСУ?» - так – 10%, ні – 90%.

«Після служби – ви займаєтесь у сфері безпеки?» - так – 20%, ні – 80%.

«Змінилось ваше ставлення до особистої свободи після служби?» - так -75%, ні – 25%.

«Ваше коло спілкування змінилось після участі у БД?» - так – 90%, ні – 10%.

«Для вас має значення те, що відбувається у державі?» - так – 100%

«Ви маєте активну громадянську позицію?» - так – 80%, не знаю – 10%, ні – 10%.

«Мир на умовах ворога?» – так – 0%, ні – 100%.

«Ви стали більш агресивні?» - так – 100%.

«Ви стали більш категоричні?» - 100%.

«Ваше ставлення до оточуючих змінилось?» - так - 95%, ні – 5%.

«Вам комфортніше з такими ж як ви, ніж с цивільними?» - так – 95%, не знаю – 5%.

Запитання, що дають змогу вільної відповіді, виявили наступні асоціації.

Тобто відповіді на фіксовані питання цього блоку презентують ставлення у військовх до себе і до військової служби, яку було до 24 лютого.

«Що вас мотивувало би служити у ЗСУ?» Відповіді: активні дії на фронті, фаховий рівень, згуртованість Нації, «мотивація офіцерів, а не кар'єра», необхідність здолати агресора, «нічого – я воїн, а не служака», обов'язок, бажання перемоги.

Відповіді на питання: «Дайте відповідь, які зміни відбулися в вашому усвідомленні себе як воїна ще до початку війни 24 лютого?»

Усі відповіді ми поділили за групами:

Немає відповіді - 0%.

Звільнились від ілюзій - 20%.

Відчули смуток та біль за країну – 50 %.

Відчуття «Якщо не я, то хто буде захищати?» - 70%.

Усвідомлення себе Воїном - 75%.

Відчуття приливу сил і енергії, що долають страх – 75 %.

Із 45 респондентів 10% раніше не цікавилися військовою тематикою.

«Чи займалися ви до війни військово-спортивними іграми?» - так – 10%, ні – 90%. «Чи займалися ви до війни спортом?» - так - 30%, ні – 70%. «Чи підтримуєте форму зараз?» - так – 50%, не знаю – 15%, ні – 35%. «Чи пригодилися вам навички під час виконання завдань?» - так – 40%, не знаю – 30%, ні – 25%, без відповіді – 5%. «Ви згодні ділитися навичками?» - так – 100%.

Які асоціації у Вас викликає слово Воїн? Назвіть 3-5 асоціацій. Серед відповідей: хоробрий, альтруїстичний, «своя людина», надійний, міцний, Батьківщина, патріот, смерть, життя, відповідаєність, майбутнє, свобода, перемога, агресія, злість, козак,

Як часто Ви бачите сни, у яких ви – Воїн, або берете участь у бойових діях?

Відповіді:

Ніколи – 10%.

Рідко – 16%.

раз на місяць 20 %.

раз на тиждень – 30%.

майже щодня - 24%.

Які емоції викликають у вас сни, в яких ви – Воїн? (допускалося декілька відповідей).

Енергійність – 90 %.

Агресія - 75%.

Страх – 24 %.

Радість - 17%.

Сум, скорбота - 36%.

Провина – 12 %.

Відраза - 14%.

Інше – 20 %.

2.4. Психологічні рекомендації військовим для збереження психологічного благополуччя

Обов'язки військового передбачають особисту психологічну готовність та володіння спеціальними знаннями, практичними навичками з застосування озброєння тим чи іншим чином. Особливість українського військового досвіду – це те, що психологічний супровід та готовність напрямку морально – психологічного забезпечення ЗСУ з початку збройної агресії не були готовими. Зміни, що пережило суспільство після Революції Гідності дали дуже впливовий поштовх до формування добробатів, частин ЗСУ. Це дало змогу для багатьох осіб переоцінити себе, змінитися під впливом обставин як особистість, як соціальна одиниця. Отже, завдання роботи військового психолога теж дещо змінилися.

Потреба вижити та дати відсіч потребувала набуття нових навичок – це не тільки поводження зі зброєю, технікою, спорядженням, а й зміни в самосприйнятті, поведінці, а зрештою і зміна самоідентифікації. Треба зауважити, що не зважаючи на деякі роботи, що висвітлюють проблеми психологічного супроводження професійної підготовки військовослужбовців служби за контрактом, стан морально – психологічного забезпечення у ЗСУ на початку війни потребував психологічної підтримки.

У військових умовах коло явищ, що викликає травматичні стресові порушення, досить широке і охоплює безліч ситуацій: коли виникає загроза власного життя або життя близької людини, загроза фізичному здоров'ю або образу "Я". Порушення, що розвиваються після пережитої психологічної травми, зачіпають усі рівні людського функціонування (фізіологічний, особовий, рівень міжособистісної і соціальної взаємодії) і призводять до стійких особистих змін не лише у людей, що безпосередньо пережили військовий стрес, але і можуть мати вплив на людей допомагаючих професій і викликати вигорання від співчуття або вторинний стресовий розлад.

Здобуття специфічних навичок, виконання завдань в умовах безпосередньої загрози життю змінює особистість, тому військові психологи повинні бути готові до того, що не лише у воїнів, а й в них самих можуть відбутися психологічні зміни. Невірно було б стверджувати, що зміни самоідентифікації, особистості, соціального "Я" – це прояв тільки стрессового чи травматичного досвіду. При наданні допомоги в умовах ведення бойових дій психологи як стимулюють зміни в самоідентифікації, так і самі стикаються з необхідністю певних змін.

Сучасні психологи надають декілька порад, як зберегти психологічне благополуччя в умовах бойових дій.

1. Розуміння того факту, що побут є недоскналим, поступово накопичується втома через неможливість повноцінного відпочинку, не задовольняється потреба в безпеці. Тому необхідно сформувати ставлення до таких умов як до випробування, що зміцнить характер й силу волі.
2. Враховувати вплив видів бою та умов бойових дій на психіку бійця. В умовах наступу бійці мотивовані на перемогу, з'являється збудження, азарт, що бере гору над страхом, ваганням, мобілізує особисті можливості. Відступ супроводжується негативними емоціями злості, гніву, розчарування. Оборону не можна назвати нейтральним впливом на психіку, затамована агресія, яка не знаходить вихід теж породжує роздратування, прояви вербально (словесної) агресії до оточуючих. Завдання бійця – бути сконцентрованим на виконанні завдання, відчувати всю міру відповідальності за свої слова та дії.
3. Долання страху. Страх базується на інстинкті самозбереження. Страх смерті, страх контузії, страх зради, страх полону супроводжують бійця, а також з'являються фобії: «танкобоязні», «літакобоязні», «мінобоязні». Подолати страх допоможе більша поінформованість бійців. А також розуміння природи страху – він є і особистим захистом, і стимулом до дій. Також

необхідно розвинути вміння відволікатися від власного почуття страху та зайняти іншими речами руки та голову.

4. Коли страх виходить з-під контролю, з'являється паніка – стан масового страху перед реальною або уявленою небезпекою, що блокує здатність воїнів реально оцінювати обстановку, зашкоджує вольовим діям і організації спільних цілеспрямованих дій. У військовій психології є поняття «колективні настрої», який базується на законі наслідування. Як паніка, так і надмірний героїзм є крайнощами в психології військових мас. Військовим слід розвивати самодисципліну, підтримувати емоційно один одного, позитивно – показувати власним прикладом героїзм та раціоналізм на полі бою, підказувати порядок дій один одному.
5. Розуміння системи психологічних захистів, які можуть автоматично вмикатися в стресових умовах бойових дій: витіснення, відчуження, реактивне утворення, проекція та ін.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Аналіз літератури показав, що питання самоідентифікації щодо військових взагалі не висвітлювалося, не вдалося знайти жодної публікації робіт, що були побудовані на вивченні конструктивних психологічних змін учасників бойових дій. У психологічній літературі поняття ідентифікації розглядається часто у парі з поняттям ідентичності особистості (від лат. *identicus* – тотожність, однаковість), що вказує на функцію збереження й підтримки особистістю власної цілісності, самототожності, наявності стійкого образу Я”; усвідомлення у собі певних якостей, рис характеру, способів поведінки в життєво важливих ситуаціях. В процесі самоідентифікації формується уявлення особистості про себе як про цілісну і унікальну, а почуття самоідентичності стає основою, на яку людина опирається в побудові своєї поведінки. У літературі використовується терміни: "самосвідомість", "я", "я-концепція", "уявлення про себе", "ставлення до себе", "самооцінка", "образ Я", і всі вони вказують на певні психологічні зміни, зміни самоусвідомлення, які відбуваються під впливом певних значимих обставин життя. Професійна самосвідомість (або професійна Я- концепція) включає уявлення людини про себе як про члена професійної спільноти, носія професійної культури, норм, правил, традицій, властивих певному професійному співтовариству. Таким професійним співтовариством можемо вважати спільноту військових ВСУ.

2. Культурні та історичні особливості архетипу воїна в нашій країні пов'язані з тим, що в Україні досить славна бойова традиція, впродовж історії було чимало талановитих полководців, вояків. Деяких з них можна вважати «аватарою» архетипу Воїна – це козаки-характерники. Основним образом цього архетипу є образ захисника, адже мета воїна в нашій культурі на несвідомому рівні – це захист. Архетип воїна – це, на наш погляд, поєднання юнгівського архетипу Анімусу з Тінню, адже Тінь архетипу воїна – це здатність до агресії, до нанесення удару. Отже архетип і є та сама глибинна мотивація особистості, він звужує сприйняття та відсікає зайве, залишаючи глобальні смисли.

3. Метою емпіричного дослідження була розробка й апробація анкети, спрямованої на виявлення змін самоідентифікації та самосвідомості воїна, а також дослідження прояву архетипу воїна у військових в сучасних умовах бойвих дій. метою емпіричного дослідження була розробка й апробація анкети, спрямованої на виявлення конструктивних змін самоідентифікації та самосвідомості воїна, а також дослідження прояву архетипу воїна у військових в сучасних умовах. Анкета складалася з блоків запитань з фіксованими відповідями та творчими відповідями, в яких пропонується написати декілька слів. Дослідження було проведене серед учасників бойових дій з різних населених пунктів України, метод – опитування через мережу інтернет. У дослідженні взяли участь 45 осіб, на деякі питання відповіді не було. Серед них: чоловіки – 42 особи, жінки – 3 особи. Одружені/заміжні – 30% Розведені – 40%, з них таких, що розвелися в наслідок участі в бойових діях – 15%. Строкову службу проходили 20 % респондентів. Офіцери – 3 особи, 42 особи - це мобілізовані добровольці та ті, хто підписали після мобілізації контракт.

Відповіді респондентів свідчать про зміну самоідентифікації зі звичайної людини на воїна, та зміну самосвідомості – позбавлення від невизначеності та інфантилізму, з'явилося відчуття сили та впевненості у своїх діях, відчуття важливості справи захисту Батьківщини, почуття патріотизму та емоційної приналежності до української спільноти. Архетип воїна знаходить своє вираження у феномені «добровольців». На основі аналізу бесід ми встановили, що єднають носіїв архетипу воїна такі характеристики: постійна готовність до повернення «за зону комфорту» та до ситуацій, пов'язаних з ризиком для життя, але – не безглуздим ризиком, а в ім'я захисту вітчизни, громадян країни від нахабного жорстокого агресора; готовність до захисту загальнолюдських та національних цінностей; постійне підтримання навичок, компетенцій, вмінь, здобутих у бойових умовах (а саме – ці навички, компетенції та вміння стають частиною особистості); зміна ставлення до смерті, смертей, що не означає

байдужості, це є прийняттям та усвідомленням воїнами екзистенційного явища смерті.

4. Участь у бойових діях в умовах російсько – Української війни змінює самоідентифікацію людини, співвідношення «я – держава», «я – соціум», підсилює риси особистості – такі як категоричність, підвищене почуття справедливості, відповідальності за країну, підвищує цінність особистої свободи та захисту своєї землі, Батьківщини. Також самосвідомість військового на етапі ведення бойових дій не є однорідним феноменом. Її розвиток і зміни є багаторівневими та характеризуються як деструктивними впливами стрес-факторів та синдрому вигорання, так і індивідуальною своєрідністю самоідентифікації, яка знаходить вияв в актуалізації архетипу Воїна. Чим більше військовий ідентифікує себе з архетипом «воїн», тим менше зазнає впливу стрес-факторів у бойових діях. Зміна самоідентифікації позитивно впливає на профілактику «бойової втоми». Досягнення автентичності «Я» проявляється у відчутті «вірності самому собі», а актуалізація почуття гідності перетворює участь у війні на масштабну ініціацію. Зміна самосвідомості та самоідентифікації воїнів відбувається на тлі зміни відношення до учасників бойових дій у суспільстві, на тлі останніх подій роль усіх воїнів, хто колись хоч якось мав стосунок до військової справи, стала дуже вагомою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранівський В. Ф. Проблеми духовної безпеки українського суспільства. Київ : 2009. 160 с.
2. Белополюская Н.Л., Иванова С.Р., Свистунова Е.В., Шафирова Е.М. Самосознание проблемных подростков. Москва : Институт психологии РАН, 2007. 332 с.
3. Боднар А. Я., Макаренко Н.Г. Особливості формування професійної самоідентифікації курсантів вищих військових навчальних закладів *Психологія та психосоціальні інтервенції*. 2018. Том 1. С. 34 – 40.
4. Гребенюк М. О. Соціально-психологічні чинники формування професійної самоідентифікації курсантів НГУ *Збірник тез доповідей VIII науково-практичної конференції «Наукове забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України»*. Секція 4. Актуальні проблеми морально-психологічного та правового забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України. 30 березня 2017 р. Харків, 2017. 188 с.
5. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис; пер. с англ. Москва : Издательская группа «Прогресс», 1996. 344 с.
6. Зливков В.Л. Самоідентифікація в педагогічній комунікації. Київ : Український центр політичного менеджменту, 2005. 144 с.
7. Підчасов Є.В; Ломакін Г.І., АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОЯВІВ ПТСР В ОСІБ, ЯКІ ПРИЙМАЛИ УЧАСТЬ У БОЙОВИХ ДІЯХ *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2011. Вип. 10.
8. Проблеми екстремальної та кризової психології *Вісник післядипломної освіти : Зб. наук праць Ун-т менеджменту освіти АПН України*, Вип.10. Київ : Геопринт, 2008.
9. Руденко В. М., Руденко Н.М. Математичні методи в психології. Київ : 2009.

10. Семиченко В.А. Психологія особистості. Київ : Видавець Ешке О.М., 2001. 427 с.
11. Числіцька О. В. ПРОБЛЕМА ПОСТТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСОВОГО РОЗЛАДУ В УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ (АНТИТЕРРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ) *Вісник Національного університету оборони України*. Вип. 2 (45). 2015. 283 с.
12. Giddens A. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. California : Stanford University Press, 1991. 257 p.
13. Mead Gr. *Mind, Self and Society: From The Standpoint Of a Social Behaviorist* / Gr. Mead. – Chicago : University Of Chicago Press, 1967. 440 p.
14. Tajfel H., Turner J. The social identity theory of intergroup behavior *Psychology of intergroup relations*. Chicago : Nelson-Hall, 1986. 2nd ed. P. 7–24.
15. Мінветеранів не має даних про суїциди серед бійців». Режим доступ: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/12/9/7234287/>
16. Романчук О. Проблеми національної ідентифікації в умовах інформаційної війни <http://universum.lviv.ua/magazines/universum/2017/4/nac-ident.html>
17. <https://www.5.ua/suspilstvo/ubyv-oponenta-na-zupyntsi-sud-pomiakshyv-vyrok-eksarmiitsia-72i-bryhady-187429.html>
18. <http://mediarnbo.org/2014/10/07/silyi-informatsionnyih-operatsiy-rossii/?lang=ru> <https://petrimazepa.com/ua/psyops.html>
19. <https://www.5.ua/suspilstvo/sprava-sheremeta-pid-kryky-hanba-sud-areshtuvav-kuzmenko-ta-antonenka-204705.html>
20. <https://www.radiosvoboda.org/a/bronezhylety-marchenka/30272326.html>